

SPROGMUSEET

Redaktør: Ole Stig Andersen

Ordbog over det danske Sprog

 Af [Lars Trap-Jensen](#) 13. marts 2012 • I kategorien [Ord](#)

Med sine ca. 225.000 opslagsord er Ordbog over det danske Sprog (ODS) den største betydningsordbog der er udarbejdet for dansk. Den tilhører en tradition af store nationalordbøger i det germanske sprogområde som blev grundlagt med brødrene Grimms *Deutsches Wörterbuch* for tysk og videreført med den hollandske *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, *Oxford English Dictionary* for engelsk og *Svenska Akademiens ordbok* for svensk. I sammenligning med disse er ODS både yngre og mindre omfangsrig; den indeholder fx kun ca. halvt så mange opslagsord som den svenske ordbog.

Til gengæld gik der kun 36 år mellem udgivelsen af første og sidste bind, og det er en væsentlig hurtigere udgivelsestakt end dens større søskende – med undtagelse af Oxfords engelske ordbog, der blev udarbejdet på 44 år. De øvrige tre brugte væsentlig længere tid: Den tyske tog 107 år, den svenske 119 år (forudsat at den planlagte deadline i 2017 overholdes), mens den hollandske var længst undervejs med 135 år. Her regner jeg kun med tiden fra første til sidste bind, men forud for det er der selvfølgelig gået yderligere nogle år – i tilfældet Grimm påbegyndte brødrene Jacob og Wilhelm deres værk i 1838, 16 år før det første bind blev trykt og udgivet.

Ud over at sproget ændrer sig betragteligt, ændrer også vores måde at betragte og beskrive det over så lang en årrække, og det giver nogle problemer som er særligt mærkbare i disse mammutværker. Det var ODS' grundlægger, Verner Dahlerup, udmærket klar over: Han indledte forberedelsen af ordbogsarbejdet kort efter år 1900, og redigeringen tog først for alvor fart fra 1915, dvs. på et tidspunkt hvor de øvrige projekter havde været undervejs i mange år og havde gjort sig en række erfaringer som Dahlerup kunne lære af. Han formulerer det selv på denne måde:

“Om de andre store ordbøger gælder det, at der vil gå flere menneskealdrer med til deres udgivelse, og da sproget selvfølgelig vil forandre sig i løbet af så lang tid, vil de, inden de bliver færdige, være ufuldstændige, netop på grund af deres stræben efter absolut fuldstændighed. Ikke blot fuldstændigheden, men også ensartetheden lider ved langsom udgivelsesmåde”

Verner Dahlerup, 1907

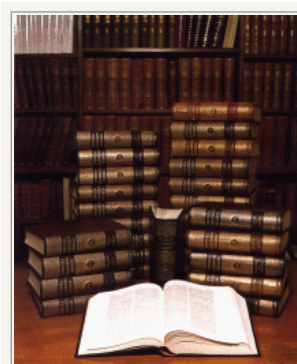
Den tekst jeg her citerer fra, “Principer for Ordbogsarbejde”, udkom i Danske Studier i 1907, kun to år efter at det sidste og ottende bind af *Videnskabernes Selskabs Ordbog* udkom, og der er næppe tvivl om at denne ordbogs lange og besværlige fødsel også havde medvirket til at forme Dahlerups idéer om en ny dansk ordbog. *Videnskabernes Selskabs Ordbog* var efter forskellige forarbejder kommet i gang i 1777 med en kongelig bevilling fra Christian den 7. på 500 rigsdaler. Det første bind udkom i 1793, og sidste bind altså i 1905.

Et andet stort og langvarigt projekt allerede dengang var det svenske akademis ordbog. Udarbejdelsen af en ordbog har været en opgave for det svenske akademi så længe akademiet har eksisteret, idet det er nedfældet i institutionens vedtægter fra grundlæggelsen i 1786. Og lige så længe har der været arbejdet med ordbogen, i begyndelsen langsomt og med periodevise afbrydelser, senere med større kontinuitet. Det første bind udkom i 1898, og i dag (2012) er *tyna* (det betyder ‘hensygne’ eller ‘aftage’) det sidste ord der kan slås op. Sidste bind er planlagt til at udkomme i 2017.

For Dahlerup og senere ODS-redaktionen var det vigtigt at sikre ensartetheden i både det sproglige beskrivelsesgrundlag og i den redaktionelle beskrivelse ved ikke at have for lang en redaktionsperiode. Det har da også givet ODS et forholdsvis homogen præg – de skævheder der er opstået i dækningen af ordforrådet, er siden delvis blevet rettet op med udsendelsen af fem supplementsbind 1992-2005, og også i andre henseender er ODS mere moderne og tilgængelig end sine større søskende, igen med *Oxford English Dictionary* som undtagelsen da denne har gennemgået store revisioner siden den udkom første gang i 1928.

Med ODS knæstattes for alvor det deskriptive princip i dansk leksikografisk historie. I forordet til første bind i 1918 skriver Verner Dahlerup:

“Indenfor de fastsatte tidsgrænser skulde saa vidt muligt alle ord medtages, uden hensyn til, om jeg regnede ordene for gode eller ej: altsaa endogsaa fæle udanske ord, som jeg selv aldrig vilde tage i min mund eller pen, skulde med, hvis de var eller havde været i almindelig brug, medens i og for sig gode ord skulde udelukkes, naar de kun havde været foreslaaede af en sprogrenser, men aldrig var blevet taget i brug af andre end forslagstilleren”

Svenska Akademiens Ordbok

Seneste sprognyheder

19/3	Evolution i sprog: Dovenskab har ændret ord videnskab.dk
30/10	Hvem taler: Kan du høre forskel på menneske og maskine? www.dr.dk
6/3	Dansklærer: Tosprogede børn bliver sprogligt forsømt www.bt.dk
28/2	Flere og flere ordblindte fårter på universitetet - Magisterbladet magisterbladet.dk
22/2	Keeper eller målmand – hvilket ord er bedst? Dansk Sprognævn dsn.dk
28/3	Indigenous languages come from just one common ancestor, researchers say - ABC News (Australian Broadcasting Corporation) www.abc.net.au
27/3	UVic news - University of Victoria www.uvic.ca
26/3	New York Nonprofit Media: Native American nonprofit aims to boost community health by teaching Lakota language nynmedia.com
22/3	Teenage business owner aims to revitalize Blackfoot language globalnews.ca
19/3	Language revival preserving history www.smh.com.au

FLERE NYHEDER >>>

Verdens sprog på Sprogmuseet.dk på et større kort

Mere i kategorien 'Ord'

Behövs ett nytt pronomen?

Coole Songs Downloaden – om engelsk påvirkning af dansk og tysk

Sociologisk leksikon

'Ordmagi' som teknisk term?

Nye kommentarer

Maj-Britt Kent Hansen til 1

Ruben Schachtenhaufen til Er det forkert at splitte sammensatte ord?

Niels Larsen-Ledet til Er det forkert at splitte sammensatte ord?

william fich til Jødiske efternavne

Jens Michael Kofod-Hansen til Nytårsfortsæt

Jens Michael Kofod-Hansen til Nytårsfortsæt

Herluf Hansen til Ded borrijholmska måled

Arturo til Hebraisk: Et genoplivet sprog eller et nyt sprog?

Yunus til Two Turkish Loanwords in Swedish

Sonstige til Den Danske Ordbog på nettet

I dag regner vi det princip for selvfølgeligt, men det var det bestemt ikke på Dahlerups tid. Tidens fremherskende ordbøger var *præskriptive* ordbøger, og derfor følte Dahlerup det nødvendigt at argumentere mod den herskende opfattelse, der var kendt under betegnelsen *akademiprincippet*. Det er det princip som ligger til grund for bl.a. *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (og længst tilbage for det franske akademis ordbog, som har lagt navn til betegnelsen), hvis sidste bind som nævnt udkom i 1905, og som tilsiger at kun gode, opbyggelige ord bør medtages i en ordbog, mens omvendt der ikke er plads til

“Alle grove, plumpe og liderlige Oord og Talemaader, som stride imod Ærbarheden ... thi de behøves ikke at vides for dem, der ikke skjøttede derom, og de som have lyst til at vide dem, lære dem nok foruden des”
Jacob Langebek, 1740

Langebek var en af pionererne ved *Videnskabernes Selskabs Ordbog*. Samme holdning finder vi hos Christian Molbech, forfatteren til 1800-tallets mest populære danske ordbog. I forordet til anden udgave af sin ordbog skriver Molbech:

“Selv den hyppigste Brug af et nydannet Ord, især i Talesproget, giver det ingen Auctoritet, og beviser intet for dets Brugbarhed i den rene Tale og gode Stil, eller for dets Optagelighed i en Ordbog, saalænge det støder et for Sprogbrugen dannet Øre og den finere Sprogsands”
Christian Molbech, 1859

Ordbøgerne skulle ifølge Molbech kun indeholde “gode” ord, “sprogets skønneste blomster”, og Dahlerup fortsætter i sin karakteristik af Molbechs ordbog: “Det skal så at sige være en ære for et ord at blive optaget i ordbogen, ligesom det er en ære for et kunstværk at få plads i statens kunstsamlinger” (citeret efter Verner Dahlerups 1907, s. 68). Selv skriver Molbech at hans ordbog skal være “en Tolk for det rene, det dannede Skriftsprogs rigtige Brug i vor nærværende Alder”.

Det præskriptive akademiprincip var båret af et pædagogisk hensyn, et ønske om at opdrage befolkningen til det gode og smukke sprog ved at opsætte en rettesnor for det. Foruden hos Molbech finder vi det i andre af den tids ordbøger, fx den første danske slangordbog: *Ordbog over Gadesproget og saakaldt daglig Tale* af V. Kristiansen, et pseudonym for professor Viggo Fausbøll, professor i indisk-østerlandsk filologi ved Københavns Universitet, og i en anden afløser for Molbechs ordbog, der udkom omtrent samtidig med at ODS gik i gang, nemlig *Dansk Ordbog for Folket* af B. T. Dahl og H. Hammer. Ud fra titlerne er det nok svært at genkende det præskriptive princip, men det må forstås sådan at ordbøgerne var optaget af at skåne den almindelige befolkning for fremmedord, vulgært sprog, dialekter og andre former for lavsprog. I Dahl og Hammers ordbog ses det ikke mindst af de mange puristiske afløsningsord der er medtaget, fx *haandig* frem for *manuel*, *lemfaldsyge* frem for *spedalskhed* og *akselblad* i stedet for *skulderblad*. I slangordbogen er de mest vulgære ord sat med græske bogstaver så den brede befolkning ikke skulle blive fordærvet af ord de bestemt ikke behøvede at kende. Selv formulerede forfatteren det på denne måde:

“Dette vulgære sprog ... truer i den sidste tid med at trænge ind i familierne ... Ved her at have samlet noget af hvad der hører herhen, har jeg, næst efter at have haft et rent sprogligt formål, tillige i vort land villet henlede opmærksomheden på faren og søge at vække modstanden mod samme, og jeg antager, at når folk en gang have fået øjet åbnet for den utilbørlige overskridelse af grænsen, ville alle dannede mennesker være enige om at bandlese gadesproget fra ethvert godt selskab og overlade det til gadedrenge og de Grundtvigianere, i hvis smag det falder”
Kristiansen, 1866

Med ODS sker der et opgør med denne praksis, ikke gradvis og indirekte, men ganske åbenlyst. I ODS bliver der lagt vægt på at ordbogen skulle være et videnskabeligt og praktisk hjælpemiddel til forståelse af sproget, og så nytter det ikke at udelade ord i sproget fordi man mener de er dårlige eller skadelige. Dahlerup er helt bevidst om denne problemstilling når han skriver:

“Jeg kan ikke først og fremmest spørge: “bør det og det ord bruges?”, men: “bruges det, eller har det været brugt?”; hvis dette er tilfældet, optager jeg ordet, for så vidt hensynet til bogens omfang tillader det”
Dahlerup, 1907

Det princip følger vi stadig i dag, 100 år efter. Man kan også formulere det sådan at der med ODS sker der en videnskabeliggørelse af ordbogsarbejdet. Det gælder for det første de redaktører der blev ansat til at redigere ordbogsartiklerne: Det var fagfolk, dygtige filologer der var fortrolige med stoffet. Det gjaldt ikke for alle tidens ordbøger: Christian Molbech var selv lært, primært historiker og litterat, men havde mange andre talenter og blev bl.a. professor i kunsthistorie og direktør for Det Kongelige Teater. Et andet ordbogsprojekt, der blev afsluttet omkring den tid hvor grunden til ODS blev lagt, var Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog*. Kalkar var af uddannelse teolog, og ordbogen er af eftertiden blevet kritiseret for at savne den rette filologiske skoling.

Og for det andet gælder det tilgangen til beskrivelsen. Det deskriptive princip bygger på analyser af empirisk materiale som foretages uafhængigt af redaktørens egne vurderinger og præferencer. Når man laver en beskrivende ordbog, er det derfor vigtigt at have et godt beskrivelsesgrundlag. I ODS' tilfælde består grundlaget af en samling seddelexcerpter: kartotekskort med udskrifter af belæg på ord hentet fra især den klassiske danske litteratur, men også i et vist omfang fra aviser, fag- og populærlitteratur. I alt rådede redaktionen over 2 ½ million sedler i deres kartotekskasser, og disse blev yderligere forøget med 1 ½ million da ODS-Supplementet kom til. At tilvejebringe så omfangsrigt et materiale er naturligvis tidskrævende, og der er nedlagt et meget stort arbejde i ODS' seddelsamling.

Selvom ODS som nævnt er mere homogen end flere af de andre store nationalordbøger, så er der dog på nogle punkter sket ændringer i ordbogens anlæg og redaktionsprincipper undervejs som har medført skævheder. I udgangspunktet forestillede Dahlerup sig en væsentlig mindre ordbog end det der blev resultatet. Oprindeligt havde han tænkt sig en énmandsordbog, af størrelse omtrent dobbelt så stor som Molbechs tobindsordbog. Senere, da han i 1915 havde indsamlet mellem en kvart og en halv million sedler, anslog han at den ville fylde 8-12 bind, og indså samtidig at arbejdet ville overstige hans

Artikler om

aktuelle sprog Alfabeter Anmeldelser arabisk
Biblen bogstaver børn Danmark Dansk Dialekter
engelsk esperanto Formidling fransk identitet
konsonanter Medier modersmål Musik Navne norsk Ord
ordbøger ordforråd oversættelse Plansprog religion
romanske sprog RUSSISK Sjov skriftsprog sprogdød Sproggeografi
sprogkort Sprogpolitik sprogteknologi
svensk truede sprog tv tyrkisk tysk Udtale
Underholdning video vokaler

Arkiv	Resources
august 2018	Ethnologue: Languages of the World
juli 2018	Forvo – All the Words in the World. Pronounced.
juni 2018	LL-Map: Language and Location
maj 2018	Minority Rights Group
april 2018	Omniglot. Writing Systems and Languages of the World
marts 2018	UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger
februar 2018	World Atlas of Linguistic Structures (WALS)
januar 2015	
december 2014	
november 2014	
maj 2014	
marts 2014	
februar 2014	
oktober 2013	Bogstavlyd
august 2013	Dansk sprognævn
marts 2013	Den danske ordbog
januar 2013	Dialekt.dk
december 2012	dk.kultur.sprog
november 2012	Korpus.dk
oktober 2012	Nye ord i dansk på nettet (NOID)
september 2012	Ordbog over det danske sprog
juli 2012	Ordned. Dansk sprog i ordbøger og korpus
juni 2012	Sproget.dk
maj 2012	Svenska Akademien
april 2012	Ø (Schwa.dk)
marts 2012	
februar 2012	
januar 2012	
december 2011	
november 2011	
oktober 2011	
september 2011	
august 2011	
juli 2011	
juni 2011	
maj 2011	
april 2011	
marts 2011	
februar 2011	
januar 2011	
december 2010	
november 2010	
oktober 2010	
september 2010	
juni 2010	
maj 2010	
april 2010	

Papirudgave af Ordbog over det danske Sprog. 28 bind + 5 supplementsbind

19 og fremefter, blev beregningerne yderligere justeret, først i 1921 til 20 bind og 10 år senere til ca. 25 bind. Som bekendt kom det endelige værk til at fylde 27 egentlige ordbogsbind. Justeringerne var altså hver gang i opadgående retning.

Det skyldtes – næppe overraskende – at redaktionen blev gradvis mere udtømmende i sin beskrivelse som værket skred frem. Hvis hele værket havde været redigeret på samme måde som de sidste par bind, ville ODS have fyldt 38 bind. Skævheden fremgår også når man ser på supplementsbindene: Af de fem bind dækker de tre første alene bogstaverne A-F, mens de to sidste kan dække alle de resterende 21½ ODS-bind. Ud over at der kom mange nye ord til i ODS-perioden – redaktionen kan næppe klandres for at *atombombe* og *bikini* ikke kan slås op i de første bind – skete der også en ændring i retning af en mere imødekommende holdning over for fremmedord, og beskrivelsen af de enkelte ord blev mere grundig i takt med at seddelsamlingen blev forøget.

Mange af skævhederne i ordudvalget blev rettet op med supplementsbindene. Den almindelige læser mærker derfor måske især uensartetheden i betydningsbeskrivelserne. Dahlerup kritiserede Molbechs ordbog for at have for mange overflødige eller intetsigende forklaringer. Hos Molbech kan man fx læse denne definition:

Björn: *“et hos os fremmedt Pattedyr, som lever paa Bierge og i lidet beboede Lande”*

Christian Molbech: Dansk ordbog 1859

Dahlerup kommenterer: “Ved han [dvs. brugeren] ikke i forvejen, hvad en bjørn er, skal han ikke blive klogere ved Molbechs forklaring”. Dahlerup gik ind for kortfattede forklaringer, men var lige så lidt tilhænger af korte, intetsigende forklaringer som af lange og omstændelige. I mange tilfælde foretrak Dahlerup et velanbragt citat eller en illustration frem for en forklaring. Selv om det aldrig blev til noget med illustrationerne, mærker man dog stadig Dahlerups forkerlighed for det kortfattede i ODS’ første bind. Sammenlign fx artiklerne Banjo og Tamburin:

Banjo, en. [ˈbanjo] ell. **Banju** (*Musikkat.64*). (af eng. banjo; opr. fra negersprog) et (opr. afrikansk) *strenginstrument*; *negerguitar*. *Sal.II.535*. Hurtigere og hurtigere tvang (*han*) Melodien frem af den langhalsede Banjos Streng. *Christmas. UT.191.Pol.7/121918.20*.

ODS, bind 1, 1918-1919

Tamburin, en. [tambuˈriːn] *fit. -er* ell. (*sj., m. fr. form*) **tambourins** (*Biehl.DQ. IV.313*). (*ty. d. s.; fra fr. tambourin* ell. *ital. tamburino; dim. til Tambur* (1))
1) *mindre tromme, især en haandtromme, der bestaar af et over en cirkelformet træring udspændt skind (med bjælder og klingrende metalstykker i randen), og som (under tarantel og lign. danse) rystes i luften ell. bringes til at lyde ved slag med haanden ell. stryging (med en tommelfinger) hen over skindet. MusikL.*

ODS, bind 23, 1946

Det er tydeligvis ikke kun et spørgsmål om politisk korrekthed i formuleringen der adskiller de to artikler.

På trods af disse skævheder i ordudvalg og betydningsbeskrivelse er ODS på mange måder et beundringsværdigt værk som også i dag er en uundværlig kilde for den der vil have grundig besked om dansk ordforråd. Det er heldigvis gjort lettere ved at værket er blevet digitaliseret og lagt ud til fri afbenyttelse på internettet. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har dertil fulgt den samme model som blev benyttet til digitalisering af Grimms tyske ordbog, nemlig en dobbeltindtastning af manuskriptet udført af et kinesisk firma.

Resultatet er blevet en meget præcis gengivelse af hele originalværket med alle typografiske virkemidler bevaret. Men selvom netudgaven har været tilgængelig siden 2005, er arbejdet endnu ikke afsluttet. I foråret 2012 mangler en del af supplementsmaterialet endnu at blive lagt ud, og også arbejdet med at finopmærke de enkelte elementer i ordbogsartiklerne kan forbedres. Det er bl.a. forudsætningen for at man kan foretage mere avancerede søgninger i materialet af typen “Hvilke ord har vi lånt fra arabisk i det 19. århundrede?” eller “Vis samtlige citater fra H.C. Andersens eventyr”. På tilsvarende vis indebærer det et betydeligt arbejde at sammenflette de mange supplementsartikler som består af tilføjelser eller ændringer til allerede eksisterende opslagsord – hvis sammenfletningerne skal håndlaves på rette sted i hvert enkelt tilfælde sådan som det er gjort i fx Oxford English Dictionary.

marts 2010
februar 2010
januar 2010
december 2009
november 2009
oktober 2009
september 2009
august 2009
juli 2009
juni 2009
maj 2009
april 2009
marts 2009

Litteratur

Læs mere og søg i ODS på: <http://ordnet.dk/ods/>

Henrik Andersson: "[Træk af en historisk ordbogs historie](#)" i *LexicoNordica* nr. 13, 2006, s. 25-39

Verner Dahlerup: "Principer for ordbogsarbejde", i *Danske Studier 1907*, 65-78

Læs også:

1. [Sproglig eller lingvistisk?](#) Tonny Vorm skrev i Information den 30. april om Salman Rushdies nys danskudkomne bog Fortryllersken fra Firenze. "Jeg indrømmer således, at jeg kan have misset noget, også fordi jeg ganske..."
2. [Kollokationer](#) Hvad er kollokationer? Ordet ser fremmed ud, og et oplagt sted at slå op er da også en fremmedordbog. Slår vi op i Gyldendals Fremmedordbog, kan vi læse at ordet...
3. [Pædagogssprog – eller hvad?](#) Når man googler ordet pædagogssprog finder man ingenting substantielt, kun enkelte spredte, ofte negative bemærkninger. Ikke så meget som en avisartikel. Søgning i bibliotekernes database giver heller intet resultat. Ikke...

Tagget med: ODS, ordbog

2 kommentarer

Anne Duekilde

22. marts 2012 • 16:35

Tak for den fine og oplysende artikel.
Mon I i år kommer videre med arbejdet?

Svar

Lars Trap-Jensen

23. maj 2012 • 09:53

Realistisk set rækker resurserne ikke til det helt store ryk i år. Men hvis vores bevillingsgivere vil være med, vil vi meget gerne gå videre med at lægge supplementsmaterialet ud, og også opmærkningsarbejdet fortsætter – ikke for fuld skrue, men støt og roligt.

Svar

Skriv en kommentar

Navn (kræves)

E-mail (kræves)

Hjemmeside

Send mig en e-mail når der kommer flere kommentarer.